

APIE VIENĄ MAŽOSIOS LIETUVOS ŽVEJŲ DAINĄ

RIMANTAS BALSYS

Klaipėdos universitetas

Įvadas

Daina *Išbėg išbėgo iš Rusnės kiemo* Vandos Misevičienės sudarytame „Lietuvių liaudies dainų kataloge“¹ priskirta prie darbo (žvejų) dainų ir pažymėta 1550 numeriu. Įvairiose Lietuvos vietose užrašyti 35 šios dainos variantai, iš jų 11 – su melodijomis. Daugiausia dainos variantų užrašyta Klaipėdos ir Šilutės apylinkėse, mažiau – kaimyninėse Jurbarko ir Kretingos, po vieną – atokesnėse Šiaulių bei Pasvalio apylinkėse. Ateityje dainos *Išbėg išbėgo* užrašytų variantų skaičių, o sykiu ir paplitimo ribas dar reikėtų tikslinti. Mat jau minėtame „Lietuvių liaudies dainų kataloge“ šios dainos variantais laikomos ir visai kito tipo dainos (pvz., Klvd 77). Bet kuriuo atveju dainos lokalizacija, priklausomybė pamario regionui, pasak V. Misevičienės², nekelia abejonių. Jau pats daugelio dainos variantų turinys nurodo jos gyvavimo ir apdainuojamo veiksmo vietą.

Dar Balys Sruoga, aptardamas lietuvių liaudies dainų savitumą, pirmiausia išskyrė dainų būdą: „kaip lietuviai bendrus motyvus gyvendina, kaip visiems žinomus jausmus reiškia. Kitaip sakant, tai yra dainų poetinės priemonės“³. Visa, kas pasakyta, tinka ir Mažosios Lietuvos dainoms. Antra vertus, visos poetinės dainų priemonės yra ne kas kita, kaip tautos ar bendruomenės gyvenimo būdo, pasaulėjautos, visos materialinės ir dvasinės kultūros atspindys. Istorinės realijos, landšafto ypatumai, religiniai vaizdiniai – viskas palieka vienokį ar kitokį pėdsaką ir atskirų Lietuvos regionų dainuojamojoje tradicijoje. Gausu tokių pėdsakų ir pasirinktoje dainoje. Straipsnio tikslas – aptarti dainos *Išbėg išbėgo* sandarą, variantų ypatybes, pasiaiškinti dainos variantų kitimo priežastis, pasigilinti į vieną kitą dainos poetinį vaizdą, leksiką, simboliką.

Pasirinktos dainos maksimaliai išplėtotus variantus (RD 1 111, RD 2 145) galime skaidyti į atskiras mažesnes dalis. Kitaip tariant, dainos makrostruktūrą, kurios siužetą sudaro *herojaus veiksmai (būsena) per audrą*, galime dalyti į kelis *kompozicinius fragmentus*⁴. Kiekvieno kompozicinio frag-

mento skiriamasis bruožas būtų tam tikra *pradinė situacija (būseną)*, lyrinio *herojaus akcija (reakcija)* į tą situaciją ir *rezultatas*⁵. Tokiu būdu dainos *Išbėg išbėgo* makrostruktūrą suskaidome į tris kompozicinius fragmentus.

Pirmasis kompozicinis fragmentas būtų toks:

Pradinė situacija: *Žvejai išplaukia (išbėga) iš Rusnės kiemo.*

Herojaus akcija: *Žvejai meta tinklus, sugauna dyvą žuvį, supykdo bangų dievaitį.*

Rezultatas: *Žvejai jūroje (mariose), audra blaško valtį.*

Antrasis kompozicinis fragmentas:

Pradinė situacija: *Žvejai jūroje (mariose), audra blaško valtį.*

Herojaus akcija: *Vienas žvejas lipa stiebo viršūnėn – nori sužinoti, kur krantas.*

Rezultatas: *Nemato gimtojo kranto, bet mato mergytę.*

Trečiasis kompozicinis fragmentas:

Pradinė situacija: *Žvejai jūroje (mariose), audra blaško valtį.*

Herojaus akcija: *Žvejai (tavorščiai) svarsto, kur sukti valtį.*

Rezultatas: *Žvejai (tavorščiai) suka valtį į tą kiemą, kur auga mergytė.*

Nesunku pastebėti, kad visi kompoziciniai fragmentai sudaro nenutrūkstamą grandinę, nes vieno kompozicinio fragmento pabaiga yra kito pradžia. Panašu, kad atskiri kompoziciniai fragmentai nuosekliai ir natūraliai sujungti į vientisą kūrinį pagal asociacijas, pagal tai, kur kūrėjas (atlikėjas) kreipia savo mintis, kokia yra jo nuotaika, teigiamos ar neigiamos emocijos jam kyla ir pan. Mat tokie atskiri kompoziciniai fragmentai dainoje gali įvairuoti, t. y. gali kisti jų skaičius arba vieta dainoje. Šią mintį patvirtina tie dainų variantai, kuriuose vieno ar kito kompozicinio fragmento nėra arba kai kuris nors kompozicinis fragmentas atsiranda visai kito tipo dainoje. Tarkim, vienuose dainos variantuose (LTU 68, LŽ 73, Klvd 78) nėra antrojo kompozicinio fragmento, kituose (LTR 271/7/, LTR 2268/240/) praleistas pirmasis kompozicinis fragmentas, dar kitą variantą (AVR 5) sudaro tik vienas (pirmasis) kompozicinis fragmentas, o štai Viliaus Kalvaičio Kintų parapijoje užrašytoje visai kito tipo dainoje⁶ randame įpintą antrąjį kompozicinį fragmentą. Tokių pavyzdžių būtų galima pateikti ir daugiau, bet tam reikėtų apžvelgti visų pamaro krašto žvejų dainų struktūrą, bet tai nėra šio straipsnio tikslas. Pažymėtina tik, kad aptariamasis dainos struktūra labai artima pasakojamosios tautosakos struktūrai. Vadinasi, detaliau patyrinėjus dainų sandarą, išskyrus ir įvardijus kompozicinius fragmentus, lengviau ir tiksliau galėtume nustatyti ir dainos tipą.

Kiekvienas kompozicinis fragmentas susideda iš posmų, o kiekvienas posmas dar turi savo poetinę ir lingvistinę organizaciją. Pažvelkime į vieno kito retesnio, tik Mažosios Lietuvos dainoms būdingo poetinio vaizdo, lekšemos reikšmę, kilmę bei kitimo priežastis.

Gana įdomus savo įvairove yra daugelio dainos variantų antrasis posmas. Čia žvejai leidžia plonus tinklelius *budumo vidurėly* (RD 2 145), *padu-*

mo vidurėly (RD 1 111), būdami vidurėly (KlvD 78), Nemuno vidurėlin (LŽ 73), marųjų vidury (LTU 68), Kuršmarių vidurėlin (LTR 3846/13/), Nemuno vandenėlin (LTR 3426/184/), Baltijos vidurėlin (AVR 5). Anksčiausiai užrašytu reikėtų laikyti Liudviko Rėzos dainų rinkinio variantą, kurio rankraštis L. Rėzai atsiųstas dar prieš 1820 metus:

*Jie leido leido
Plonus tinklelius
Budumo vidurėly.*

RD 2 145

Dainų tekstų paaiškinimuose nurodomas ir rankraštinis variantas *bodummo* bei vertimas į vokiečių kalbą *Haf*, t. y. *marios* (*ilanka*), *atskirta nuo jūros nerija* (RD 2 315). Įdomu, kad iš L. Rėzos dainų rinkinio žinoma ir kitokia šio žodžio forma (o gal kitas žodis?) *padumas*. V. Misevičienė teigia, kad *padumas* – marių vidurys, pats gilumas⁷. Deja, autorė nepateikia nuorodų, iš kur šio žodžio reikšmė paimta. „Lietuvių kalbos žodynas“⁸ *padumą* gretina su *budumu* ir nurodo du šaltinius (RD 1 111, Klvd 290), iš kurių *padumas* pateko į žodyną. Turint omenyje, kad V. Kalvaitis dainą paėmė iš L. Rėzos rinkinio, šaltinis lieka vienas (RD 1 111). Pats L. Rėza dainyno žodynėlyje *padumo* neaiškina. Galimas dalykas, kad šis žodis dainų rinkinio sudarytojui buvo nežinomas, nesuprantamas. O štai *budumas* paaiškinamas kaip 'gilioji Kuršių marių dalis' (RD 2 378). Adalbertas Bezzenbergeris nurodo, kad *budumas* – pietinė marių dalis ir verčia vokišku *der Boden* 'dugnas, žemė'⁹. Vilius Pėteraitis knygoje „Mažoji Lietuva ir Tvanksta“ abi reikšmes tarsi sudeda į vieną – 'giliausia vieta Kuršių marių pietinėje dalyje'¹⁰. „Lietuvių kalbos žodynas“ pateikia bendresnę žodžio *budumas* reikšmę 'gili vieta, dubuma'¹¹. Derėtų pridurti, jog visi „Lietuvių kalbos žodyno“ pavyzdžiai surinkti iš pamario krašto dainų bei „Lietuvizkos Ceitungos“ (...ten *bodomėluos* balti gulbeliai, tie balti nenuplauti..., – Klvd 159; ...šaunią lašišą iš jūrų *budumų* ant ūdų sumeškeriojęs parvilko...¹²). Tai rodo, jog šis žodis žinomas tik pamario gyventojams. Daugmaž aiški ir jo reikšmė. Kiek paslaptingesnė atrodo *budumo* etimologija. Žodis *budumas* kuršininkų žodynuose nepateikiamas, matyt, laikomas tikriniu, nors priešaga *-um* rodo šiaip jau kuršininkų tarmai būdingą darybą, plg. *lidumas*¹³ 'nusileidimas, nuolaiduma'. V. Pėteraitis linkęs manyti, kad tikrinis vandenvardis *Budumas* (vok. *Budums*) – iš bendrinio *budumas* 'gili vieta, dubuma', o pastarąjį jis linkęs sieti su liet. *budė* 'makštis vandeniui' (plg. Budupis – išnykęs ež. Pakalnės k., tarp Šnekės ir Medlaukio (vok. *Bodup See*). Pažymėtas 1576, 1584, 1595, 1635, 1740 m. žemėlapiuose)¹⁴. Kita visiems žinoma žodžio *budė* reikšmė (žem. *gudė*) – 'galastuvas, pustas'. Jį randame vienoje L. Rėzos dainoje:

– *Ilšėkis, bernyti,*
Padėk dalgelį
Čionai pas priedalgėlę.

O ir budelę
Ant šios priedalgėlės.
Ilšėkis, mielas bernyti.

RD 1 235

Budė minima ir K. Donelaičio „Metuose“ („*Budę* su nauju dalgiu nusipirkt užsimiršo“). Ernstas Fraenkelis savo ruožtu *budę* kildina iš veiksmažodžio *budėti* (*busti, bundu, budau*)¹⁵. Kad ir kokia būtų šio žodžio etimologija, aišku viena: dainų variantų pavyzdžiai byloja apie užmarštin nueinantį tiek vandenvardį, tiek ir bendrinį žodį *budumas* (bent jau dainų pateikėjams). Taip dainai keliaujant iš kartos į kartą vietoj nebesuprantamo *budumo* atsiranda panašiai skambantis, bet visai nepaiškinamas *padumas*, o siekiant aiškumo bei dėl fonetinio panašumo ir *būdami vidurėly*. XX a. viduryje užrašytuose variantuose jau regime arčiau pateikėjo gyvenamosios ar žvejybos vietos esančius vandenvardžius. Taigi tinklelius žvejai meta Nemuno, Kuršmarių ar Baltijos *vidurėlin*. Stebėtinai tikslus liaudies dainininkų „vertimas“. Juk Nemuno, Kuršmarių ar Baltijos *vidurėlis* ir yra tas pats *budumas*, t. y. giliausia vandens telkinio vieta, dubuma.

Labiausiai išplėtotuose šios dainos variantuose žvejai sugauna keistą žuvį – *du jūrų veršiukėliu* (RD 1 111), *du jūrių veršiukėliu* (Klvd 37), *du marių veršiukėliu* (LTR 3846/13/). O viename dainos variante žvejų laimikis – *aukso žuvelė, Bangpūtėjo dukrytė*:

*Pagav, pagavo aukso žuvelę,
Bangpūtėjo dukrytę.*

AVR 5

Panašu, kad pastarasis dainos variantas yra naujesnis, paveiktas literatūrinės tradicijos, klasikinės graikų ar romėnų mitologijos (pvz., graikų jūros dievas Nerėjas – „jūrų senis“ bei jo dukterys nereidės¹⁶ ir pan.). Grįžkime prie *marių (jūrių) veršiukėlių*. Kas tai? Įprastas, kasdienis, pamaro žvejams gerai pažįstamas ar paslaptingas mitinis jūrų marių gyvūnas, priklausantis Bangpūčiui (bangų dievaičiui), kurio nevalia gaudyti, nes:

*O ir supyko
Bangų dievaitis –
Pakilo šiaurys vėjatis.*

RD 1 111

„Lietuvių kalbos žodynas“ sako, jog *jūrių veršiukėlis* yra paprastasis ruonis (*Phoca*)¹⁷. Deja, žodynas neatsako į mums rūpimą klausimą, nes prie reikšmės aiškinimo pateikiamas tik vienas pavyzdys iš jau minėtos L. Rėzos dainos. Greičiausiai iš Mažosios Lietuvos dainų *jūrių veršiukėlis* pateko ir į rankraštinių (vadinamąjį Krauzės) vokiečių – lietuvių XVII a. žodyną¹⁸ (autorius nežinomas) bei vėlesnius šaltinius.

Baltijos jūroje paprastųjų ruonių iš tikrųjų pasitaiko, ypač jos pietinėje ir vakarinėje dalyse, o pavadinti *veršiukėliu* ruonį galėjo dėl išorinio panašumo. Mat jo kailio fonas dažniausiai tamsus, dėmės neryškiai balkšvos, kūno apačia šviesesnė. Tik atvesti jaunikliai jau būna vieną kartą nusišėrę, todėl ne balti, o dėmėti¹⁹. Į rytinę Baltijos jūros pakrantę, o juo labiau į marias, šie gyvūnai užklysta gana retai (dažniausiai jų galima pamatyti per audrą arba rasti po audros išmestų į krantą). Bet kuriuo atveju šis žveju

laimikis yra retas, neįprastas, nekasdienis, apgaubtas paslapties ir pagarbios baimės. Tai matome ir kai kuriuose dainos variantuose:

*Ai drauge, drauge,
Tavorščiau mano,
Kas tai d y v ū žuvelės?*

Kas tai d y v ' n ū žuvelių!
KlvD 37

RD 1 111

Įdomu, kad ne tik pamario, bet ir kitų Lietuvos vietovių žvejai sugauna keistų žuvų, kurios yra kažkokios mitinės būtybės (kartais velnio) gyvulys. Štai 1936 m. Valkininkų parapijoje (Varėnos r.) užrašytoje sakmėje pasakojama: „Nakčia pribudinau pačią ir išvažiavau žuvauti. Užmetėm tinklą kartą, kitą. Kadgi pakilo vėjas! Kitam krašte ežero šaukia: „— Cve-cve-cve. — Kokio nėra? — Tekio. — Kokio tekio? — Beuodegio“. Žmona, po-terius kalbėdama, prašo greičiau į krantą...“ (LTR 1240/203/). Kitoje sakmėje arkliaганиams kelis sykius kažkas iš vandens sako, jog nėra jų kiaulės be uodegos (LTR 3926/45/). Kartais sakmėje gali pasirodyti ir gyvulio šeimininkas — velnias: „Kitą kartą žvejas bežūklaudamas ežere nutvėręs tokią žuvį be uodegos. Sukapojęs ir susisūdęs. Tik naktį ir išgirdęs bešaukiant: „Čiuka, čiuka, striukauodege“. Velnias atėjęs po langu sakas: „Atiduok mano kiaulę!“ Šis, rytui išaušus, nuvežęs ją į ežerą ir suvertęs“ (BsLP 1 29). Šios sakmės Bronislavos Kerbelytės sudarytoje Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo kartotekoje (LPTK) pažymėtos Nr. 1.3.0.5. Lietuvoje žinomi tik penki tokių sakmių tipai, užrašyti 1939 m. Kretingoje (LTR 2408/68/, LTt 4 596); 1938 m. Raseinių r. (LTR 1659/125/); Varėnos r. (SIŠLSA 262, 480). Tik vienoje sakmėje (BsLP 1 23) minimas keistojo gyvulio šeimininkas — velnias. Visose kitose sakmėse pasigirsta vien paslaptin-gas *kažkieno* balsas (*kažkas* yra labai susirūpinęs). Tas *kažkas* gali kelti didelį triukšmą (šaukti, smarkiai tvoti į langą) arba jį lydi vėjas, viesulas. Kitaip tariant, tas *kažkas* ima pykti.

Sugretinus pamario krašto dainos *Išbėg išbėgo* variantų ir sakmių medžiagą, nesunku pastebėti kai kurių bendrumų: 1) dainų ir sakmių apie mitinį žvejo laimikį užrašyta labai nedaug; 2) neįprasta žuvis yra kokios nors mitinės būtybės (bangų dievaičio, velnio, žuvų piemens (LTR 1569/8/) nuosavybė (gyvulys); 3) nepaprastos žuvies (gyvulio) šeimininko palydovas dažnai yra vėjas:

*O ir supyko
Bangų dievaitis —
Pakilo šiaurys vėjatis.*

RD 1 111

„Antrą naktį, vėl kai sugulė, atūžė bausis viesuls“ (LTR 1659/125/). Tai — pykčio ženklas. Tiek bangų dievaitis, tiek ir vandens telkinių šeimininkai pyksta dėl tos pačios priežasties — kad peržengiamos leistinos normos. Kitaip tariant, kad *pažeidžiamos žvejų elgesio taisyklės*. Taip aukštesniu semantiniu lygmeniu galėtume apibrėžti pirmąjį dainos *Išbėg išbėgo* kompozicinį fragmentą.

Antanas Maceina studijoje „Liaudies daina – tautos sielos išraiška“ sako, jog pats darbas lietuvių tautos poetui nebuvo dainos motyvas, o tik proga nukreipti žvilgsnį savęsp, apmąstyti savo likimą ir vaizduoti jausmus²⁰. Tiriamos žvejų dainos labiau išplėtotuose variantuose darbo vaizdas taip pat keičia mergytės (antrasis kompozicinis fragmentas), o vėliau ir gimtinės vaizdas (trečiasis kompozicinis fragmentas). Dviejų žvejų (draugų, draugelių, tavorščių) dialogas nuosekliai ir nepastebimai virsta vieno jų lyriniu monologu. Herojus mato tai, ką trokšta regėti jo širdis:

*O aš tik matau
Mergytę savo
Pro pušyną vaikščiojant.*

RD 1 111

Mergytės paveikslas skirtinguose dainos variantuose turi savitumų:

*Žals kedeliukas, raudons vystukas,
Žalio rašto šiurštelis,
Žalio rašto šiurštelis.*

*Juods vainikėlis,
Gelsvos kaselės,
Žalio rašto šiurštelis.*

RD 2 146

RD 1 111

*Margs kedelaitis,
Raudons šiurštaitis,
Žalių šilkų vystelis,
Žals rūtų vainikėlis.*

*Žals kedelukas,
Juoda vystike,
Rožėms rašys šiurštukas.*

KlvD 35, nr. 75

KlvD 35, nr. 74

Galbūt tyrinėjant paskirų Mažosios Lietuvos apylinkių (parapijų) gyven-tojų aprangos ypatybes, spalvų paplitimą, praverstų ir detalesnė šio krašto dainų analizė, nes, pasak Otto Glagau, „moterų drabužiai, kaip ir lietuvininkų tarmės, kinta kone kiekvienoje parapijoje“²¹. Žinoma, to neįmanoma padaryti analizuojant tik vieną dainą, todėl minėtos prielaidos tegul bus gairės ateities darbams. Kol kas pakaks pažymėti, kad dainų mergelės paveikslas visiškai atitinka XVIII a. – XIX a. pr. etnografų Fridricho Samuelio Bocko, Eduardo Gizevijaus, Otto Glagau, Karlo Cappellerio aprašytus lietuvininkų drabužių pavadinimus, būdingiausias jų spalvas, dėvėjimo būdą. Be to, dainų mergelė visiškai atitinka minėto laikotarpio Ragainės ir Tilžės apylinkių būsimosios nuotakos – sužadėtinės aprašą. Čia nuotaka išsiskiria žalių rūtų vainiku ant kairiosios kasos arba aukšta juodo aksomo kepuraitė su viršuje prisegtu rūtų vainiku²². F. S. Bockas knygoje „Rytų ir Vakarų Prūsijos karalystės ūkio istorijos tyrinėjimas“ teigia, jog arčiausiai kūno esanti merginų prijuostė būna žalios spalvos, o būsimosios nuotakos, norėdamos pasirodyti esančios sužadėtos, ją apsiuosia virš kitų prijuosčių²³. Taigi dainoje regime subtilia simbolių kalba (*žalio rašto šiurštelis*) piešiamą sužadėtuvių motyvą, kurį herojaus vaizduotė plėtoja toliau:

*Kad įmanyčiau, pusiau dalyčiau
Žalio rašto šiurštelį,
Žalio rašto šiurštelį.*

RD 2 146

Prijuostės dalijimas pusiau – graži metafora, greičiausiai įprasminanti jaunuolio (žvejo) troškimą niekada nesiskirti su mylimąja, norą visada būti kartu, t. y. turėti kokį nors mylimosios daiktą. Žymus rusų literatūrologas Aleksandras Veselovskis tokius lyrinius dainos epizodus, kurie lieka nuo dainos atskyrus dažniausiai ir taip jau neišplėtotą siužetą, vadina formulėmis. Vieną tokių formulių jis pavadino *norų* formule (jeigu aš būčiau...)²⁴. Ji būdinga ne tik Mažosios Lietuvos ir kitų Lietuvos regionų dainuojamajai tautosakai, bet ir kitų tautų dainoms. Štai vienoje vokiečių dainoje jaunuolis norėtų būti sakalu ir nutūpti ant mylimosios namo stogo; indų dainoje norėtų kabėti auksiniu auskaru mylimosios ausyje; kitoje vokiečių dainoje vaikinąs trokšta būti šilkinė skarele, veidrodžiu, žiedu ar net voveraite, su kuria mergina žaistų, ir t. t.²⁵ Pasakose tokie daiktai (per pusę perlaužtas žiedas, auksinis obuoliukas, rankšluostis, perlai ir pan.²⁶) padeda herojui surasti, atpažinti ieškomą asmenį. Tokią pat arba panašią reikšmę turi ir tradicinių vestuvinių apeigų dovanos – ženklai, kuriuos mergina, sutinkanti tekėti už peršamo vaikino, įteikia piršliui. Pasak Theodoro Lepnerio, vieną rankšluostį piršlys atiduoda jaunikio tėvams, kitą pasilieka sau, o nosinę su rištuvais ir juostą atiduoda *kaip ženklą* jaunikiui²⁷. Tą patį regime ir tiriamoje dainoje:

*Vieną puselę skrynužėn dėsiu,
Antrą į vėlukėlį,
Antrą į vėlukėlį.*

RD 2 146

Taigi noras būti šalia mylimosios, jausti jos artumą šioje dainoje išreikštas savitu, tik pamario kraštui būdingu poetiniu vaizdu – prijuostės dalijimu pusiau ir dėjimu į vėlukėlį. Mat kiekviena žvejo šeima turėjo savo vėluką, lyg šeimos herbą, kuris ne tik puošė kurėną, bet ir ženklino jo savininką²⁸ (plg.: *O į mastelį, Į pat smailumą Žal' šilkų vėlukėlis, Su aukso raidužėlėms*, – KlvdD 30). Herojaus ketinimus tarsi atspindi ir dainos kalbinė raiška. Esamąjį laiką *o aš tik matau* keičia tariamoji nuosaka *kad įmanyčiau*, o pastarąją – būsimasis laikas *į skrynužę dėsiu*. Kitaip tariant, monologas nuosekliai plėtojamas: nuo herojaus galimybių apsvarstymo iki jo tvirto apsisprendimo. Norų formulė giminingose pagal funkciškumą Mažosios Lietuvos dainose gali būti įprasminta ir kitokiais poetiniais vaizdais:

*Kad įmanyčiau,
Mano mergytę
Į obuolą paversčiau,
Delmonužyj nešiočiau.*

KlvdD 30

Į žiedužį paversčiau.

KlvdD 32

*Į jurpylą pasemčiau,
Į laivą įsikelčiau.*

KlvdD 35

*Į kvietkužę suskįčiau,
Į antužį nešiočiau.*

KlvdD 35

Vieni jų būdingi tik pamario krašto dainoms (*į jurpylą pasemčiau*), kiti žinomi visuose Lietuvos regionuose.

Toks pat savitas ir savaip meniškai įprasmintas dainoje gimtinės, gimtojo kaimo (kiemo) vaizdas (trečiasis kompozicinis fragmentas). Kiekvienam pateikėjui (atlikėjui) pirmiausia tai sava, konkreti vietovė, svarbesnė žvejų gyvenvietė, tam tikras „pasaulio centras“. Žvejai dainoje *išbėga* arba *suka valtužę* į Rusnės *kiemelį* (RD 1 111, 2 146), Gilijos²⁹ *kiemelį* (KlvD 35), Karklės *kiemą* (NPrBl 3 115–116), Nidos *kiemą* (LTR 2268/240/), net Švarcorto³⁰ *kiemą* (LTR 2268/240/). Iš pateiktų pavyzdžių matome, jog seniausiuose Mažosios Lietuvos dainų rinkiniuose, išleistuose XIX a. (RD 1 1825) – XX a. pačioje pradžioje (KlvD 1905), ar net 1927–1928 m. iš pateikėjų užrašytuose dainų variantuose *kiemas* minimas šiandien mums įprasta kaimo reikšme. Išimtis būtų tik J. Pakalniškio 1908 m. išleistos „Klaipėdiškių dainos“³¹, kur apdainuojamas Minės *kaimas*, net Minės *dvarelis* (greičiausiai tai kitų Lietuvos regionų dainų įtaka). XX a. antrosios pusės dainos variantuose šio gražaus savitumo jau nebelieka. Štai 1950 m. užrašytoje dainoje žvejai išbėga iš Rusnės *kaimo* (LTU 68)³², 1957 m. Višakio Rūdoje (tuometinis Kapsuko r.) užrašytame variante – iš Rusnės *kaimo* (LTR 3846/13/), 1960 m. Ventės kaime – iš Ventės *kaimo* (LTR 3426/184/). Įdomu, jog žodžiai *kaimas*, *kiemas* semantiškai ir etimologiškai yra visiškai tapatūs (balt. *kaima- / *keima- 'sodyba, ūkis, atšlaimas, kaimas, gyvenvietė, šeimyna, bendrija'). Istorškai skiriasi tik šių žodžių vartojimas, paplitimas, o šiandien jau nutolusios yra ir reikšmės. Antai XVIII a. Gumbinės departamento Tilžės, Ragainės, Įsručio apskrityse sudurtinių toponimų antrasis dėmuo yra *-kiemis*: Tilžės – Kaukiemis; Ragainės – Diržkiemis, Kasikiemis, Žemaitkiemis; Įsručio – Peterkiemis, Žemaitkiemis, Kraupiškiemis, Nemirskiemis, Kutkiemis, Valtarkiemis, Tolminkiemis, Žydkiemis, Mielkiemis, Matiškiemis, Totorkiemis, Danckiemis, Šventakiemis. O štai to paties laikotarpio Karaliaučiaus departamento toponimuose antrasis dėmuo jau yra *-kaimis*: Štarkaimis, Ripkaimis, Kaimiai, Stakaimis, Domelkaimis, Veterkaimis, Lapkaimis, Valdkaimis, Vindkaimis, Senieji Kaimiai, Cylkaimis, Diržkaimis. A. Bezenbergeris³³ dar 1882 m., remdamasis Prūsijos vietovardžiais, kurie turi prūsiškus sandus *ape*, *garbis*, *kaimis*, ir lietuviškais *upė*, *kalnas*, *kiemas*, tarp prūsų ir lietuvių nubrėžė ribą, kuri visiškai atitinka senąsias vakarinių lietuvių (nadruvių bei skalvių) ir sulietuvėjusių prūsų (sembų, šiaurinių bartų, šiaurinių notangų) gyventas teritorijas (plg. pr. *caymis*, *cayme* ir liet. *kiemas*). Taigi galima teigti, kad Mažosios Lietuvos dainose iki pat XX a. pradžios išliko sena ir graži tradicija gyvenamąją vietą, sodybą, kaimą vadinti *kiemu*. Tas Gilijos, Rusnės ar Nidos *kiemas* tampa savitu šio krašto poetiniu vaizdiniu, kokio nerasi kitų Lietuvos regionų dainose:

Rusnės kiemelis
Kaip Karaliaučiaus,
Tek upužė per kiemą,
Tek upužė per kiemą.

RD 2 145

Rusnės kiemelis
Kaip Klaipėdužė –
Čia bėga su valtužėm.

RD 1 111

Kokybinis palyginimas dvelkia pasididžiavimu, savo ir savo gimtinės vertės pajauta. Kasdienio gyvenimo realijos nupieštos be tradicinių puoš-

nių epitetų ir metaforų, pasitelkus veiksmažodžius (*tek, joja, važiuoj, žėgliuoj, gied, loj, ryliuoj*), įpynus tautologiją (*važiuoj važiuoti*) bei dvejetainę (*joja raiti*). Šitaip sukuriamas gyvas, dinamiškas gimtojo kiemo vaizdas:

<i>Čia joja raiti, važiuoj važiuoti,</i>	<i>Čia gied gaideliai, čia loj šuneliai,</i>
<i>Čia žėgliuoj su valtužėm,</i>	<i>Čia ryliuoj malėjikės,</i>
<i>Čia žėgliuoj su valtužėm.</i>	<i>Čia ryliuoj malėjikės.</i>

RD 2 145

Vieni dainų variantai pakylėtu gimtinės vaizdu ir baigiami, kiti tarsi ieško ir pateikia svariausią priežastį, dėl kurios herojaus mintis nuo audringos jūros skrieja į išsvajotą krantą:

*Rusnės kiemely
Aug man žiedelis,
Ten rimst mano širdelė.*

RD 1 111, Klvd 37

Aptariamose dainose (kaip ir daugelyje pamaro krašto dainų) gausu germanizmų (*kedeliukas, vystukas, mastelis*), slavizmų (*tavorščius, dyvnai*), kurie iškalbingai byloja apie vienokias ar kitokias istorines krašto realijas. Pasitaiko dainose ir tikrų kalbos perlų — semantinių dialektizmų. Semantiniai dialektizmai — žodžiai, kurie turi tik tarmei būdingą reikšmę. Jais gali būti laikomi ir tokie žodžiai, kurie žinomi ir bendrinėje kalboje, bet bendrinė kalba, lyginant su tarme, neturi visų jų reikšmių³⁴. Vienu nepaprastai poetišku semantiniu dialektizmu prasideda (*Išbėg išbėgo iš Rusnės kiemo...*) ir, galima sakyti, baigiasi (*Čia bėga su valtužėm...*) aptariamoji daina. Greta bendrinėje kalboje žinomiausių veiksmažodžio *bėgti(-a, -o)* reikšmių 'greitais žingsniais judėti kuria nors kryptimi', 'skubėti', 'gelbėtis bėgimu', 'tekėti', 'sroventi', 'lietis', 'slinkti', 'tirpti', 'nykti' ir t. t.³⁵ Mažosios Lietuvos dainose randame ir dar vieną, tik šiam regionui būdingą reikšmę — 'plaukti laivu, valtimi':

<i>Išbėg' išbėgo</i>	<i>Rusnės kiemelis</i>
<i>Iš Rusnės kiemo</i>	<i>Kaip Klaipėdužė —</i>
<i>Du jaunu žvejeliu.</i>	<i>Čia bėga su valtužėm.</i>

RD 1 111

RD 1 111

[domu, jog jūrom mariom laivas ar žvejas *bėga* ir latvių liaudies dainose:

<i>Tec, laivina, skaldi jūru.</i>	<i>Teci, mana oša laiva.</i>
BrD 296	BrD 296

<i>Tec, laivin(a), dej, laivin(a).</i>	<i>Jūra eimu, jūra teku.</i>
BrD 296	BrD 298

Latvių *tecet* — 'tekėti, bėgti, sroventi, greitai eiti'. Matyt, latvių ir latvių dainose jūromis *bėgant*is laivas, žvejas, bernelis nėra vien graži metafora, o greičiau specifinė, tik pajūrio (pamaro) regionui būdinga šio žo-

džio reikšmė, atsiradusi dėl metaforizacijos (kai žodžių reikšmės kinta dėl daiktų ar veiksmų panašumo).

Išanalizuota vos viena pamario krašto žvejų daina. Galima pastebėti, kad aptariamoji daina yra mozaikiška, t. y. jos makrostruktūra pagal asociacijas sudaryta iš paskirų kompozicinių fragmentų. Dėl kūrėjo (pateikėjo) nuotaikos ir minčių krypties dainos makrostruktūra gali kisti. Dėl tos pačios priežasties gali kisti ir kompozicinių fragmentų turinys. Kita vertus, dainos poetika, leksika, mitiniai vaizdiniai keičiasi, kinta drauge su visu tautos dvasiniu ir materialiniu gyvenimu. Todėl anksčiausiai užrašytuose dainos variantuose dar vartojamą archaizmą *budumas* vėlesniuose variantuose keičia šnekamajai tradicijai artimesnis ir suprantamesnis *vidurėlis*, o *kiemą* – *kaimas*. Taip pamažu dyla, nyksta regioniniai dainų ypatumai. Nepaisant to, daina *Išbėg išbėgo* (kaip ir kiekviena kita šio krašto liaudies daina) slepia, saugo, turi nepaprastai daug informacijos, būdingos tik Mažosios Lietuvos dainuojamajai tradicijai. Siekiant atskleisti šio Lietuvos regiono dainuojamosios tautosakos specifiką, apibrėžti dainų paplitimo ribas, nustatyti dainos tipą, nepaprastai svarbi ir kiekvienos dainos istorija, jos turinio, formos, struktūros raida. Tam puikiai gali praversti detali visų kada nors užrašytų vienos dainos variantų analizė.

¹ V. Misevičienė. Darbo dainos. Kalendorinių apeigų dainos. V., 1972, p. 235.

² V. Misevičienė. Žvejų daina byloja. – Lietuvininkų žodis. K., 1995, p. 401.

³ B. Sruoga. Dainų poetikos etюдai. – Raštai, t. 6. V., 1957, p. 125.

⁴ Pasak rusų mokslininkės E. B. Artemenko, *kompozicinis fragmentas* – tai dainos kompozicinės struktūros dalis. Žr.: А. Б. Артеменко. Принципы народно-песенного текстообразования. Воронеж, 1988, p. 26.

⁵ *Kompozicinio fragmento* struktūra apibrėžta remiantis B. Kerbelytės *elementariųjų siužetų* struktūros požymiais pasakojamojoje tautosakoje. Žr.: Б. Кербелите. Историческое развитие структур и семантики сказок. В., 1991.

⁶ Lietuvių liaudies dainų kataloge (žr.: V. Misevičienė. Darbo dainos. Kalendorinių apeigų dainos, p. 235) ši daina priskirta tam pačiam 1550 numeriu pažymėtam dainų tipui kaip ir daina *Išbėg išbėgo*. Manau, kad pagal savo struktūrą ji turėtų priklausyti kitam dainų tipui.

⁷ V. Misevičienė. Žvejų daina byloja, p. 403.

⁸ Lietuvių kalbos žodynas, t. 9. V., 1973, p. 60.

⁹ A. Bezenberger. Die Kurische Nehrung und ihre Bewohner. Leipzig, 1887, p. 293.

¹⁰ V. Pėteraitis. Mažoji Lietuva ir Tvanksta. V., 1992, p. 78.

¹¹ Lietuvių kalbos žodynas, t. 1. V., 1968, p. 1127.

¹² Lietuviszka Ceitunga. Iszeinanti kas Utarninką. Klaipėda, 1887, p. 48.

¹³ *Lydumo ragas* Kuršių nerijoje, tarp Pervalkos ir Juodkrantės. Žr.: V. Pėteraitis. Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai. V., 1997, p. 227.

¹⁴ V. Pėteraitis. Mažoji Lietuva ir Tvanksta, p. 78.

¹⁵ E. Fraenkel. Litauisches etymologisches Wörterbuch, Bd. 1. Heidelberg, 1965, p. 62.

¹⁶ Mitologijos enciklopedija, t. 1. V., 1997, p. 249.

¹⁷ Lietuvių kalbos žodynas, t. 18. V., 1997, p. 872.

¹⁸ Ten pat, p. 871.

¹⁹ V. Logminas, J. Prāsaitė, J. Virbickas. Vadovas Lietuvos stuburiniams pažinti. V., 1982, p. 280–281.

²⁰ A. Maceina. Liaudies daina – tautos sielos išraiška. – Tautosakos darbai. V., 1994, [t.] III(X), p. 53–73.

²¹ O. Glagau. Lietuvininkų buitįs ir būdas. – Lietuvininkai. V., 1970, p. 234.

- ²² A. Vyšniauskaitė. Jų apranga dvelkia grožiu. — Mokslas ir gyvenimas, 1989, Nr. 1, p. 29.
- ²³ Ten pat, p. 29.
- ²⁴ A. H. Веселовский. Историческая поэтика. М., 1989, p. 284.
- ²⁵ Ten pat, p. 284.
- ²⁶ B. Kerbelytė. Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas, t. 1. V., 1999, p. 419.
- ²⁷ Th. Lepner. Der preusche Littauer. Danzig, 1744, p. 31.
- ²⁸ Lietuvių kalbos žodynas, t. 18, p. 692 pateikiamos tokios *vėluko* reikšmės: 1. vėjaro-dis (kopininkai žvejai savo kurėnus puošdavo medžio drožiniais — vėjarodėmis, kurios, pervertos per stiebą, sukinėdavosi); 2. laivo vimpelas; 3. vėliava.
- ²⁹ Dab. Matrosovas. Žvejų miestelis prie Kuršių marių ir Gilijos upės žiočių, ypač pradėjęs augti, kai 1612 m. Lietuva su tuometine Prūsija susitarė dėl Gilijos vagos tvarkymo.
- ³⁰ Turima omenyje Juodkrantė, vok. *Schwarzorth*.
- ³¹ J. Pakalniškis (A. Bruožis). Klaipėdiškių dainos. V., 1908.
- ³² Pateikėjas Vilius Vestfolis, 67 metų Rusnės žvejų artelės choro narys.
- ³³ A. Bezzenberger. Die litauisch-preussische grenze. — Altpreussische Monatsschrift, t. 19. Königsberg, 1882, p. 651—655.
- ³⁴ E. Jakaitienė. Lietuvių kalbos leksikologija. V., 1980, p. 70.
- ³⁵ Lietuvių kalbos žodynas, t. 1, p. 725—726.

ON ONE FISHERMEN'S SONG OF LITHUANIA MINOR

RIMANTAS BALSYS

Summary

The article deals with the structure of one fishermen's song of Lithuania Minor and the structural variety in a number of its versions. Some poetical conceptions and meanings of lexemes, typical of littoral area only as well as their origin and the causes of change, are analyzed.

The discussed song is assumed to possess a mosaic feature, its macrostructure consisting of different composition fragments. These notions can be proved by the song versions which fail to contain one or another composition fragment or when the same composition fragment appears in different song types. Depending on the performer, the macrostructure of the song may vary or change.

www.ilti.lt

Gauta 2000 01 20